

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

Son 10 Jild 4
2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 10 (4) - 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

Турсунов Равшан Нормуратович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Холикулов Ахмаджон Боймаҳамматович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Габриэльян Софья Ивановна – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Миллий Университети.

Саидов Сарвар Атабулло ўғли – катта илмий ходим, Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази, илмий тадқиқотлар бўлими.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Насирходжаева Дилафруз Сабитхановна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Остонокулов Азамат Абдукаримович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент молия институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Хожаев Азизхон Саидалохонович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Фарғона политехника институти

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Муҳаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Саидова Камола Усканбаевна – фалсафа фанлари доктори, “Tashkent International University of Education” халқаро университети;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Ўроқова Ойсулув Жамолиддиновна – фалсафа фанлари доктори, доцент, Андижон давлат тиббиёт институти, Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси мудири;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳасанов Шавкат Аҳадович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Бахронова Дилрабо Келдиёровна – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Мирсанов Ғайбулло Қулмуродович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАР:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Эргашев Икром Абдурасулович – юридик фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳакимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлар номзоди, Тошкент давлат юридик университети;

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Каюмова Насиба Ашуровна – педагогика фанлари доктори, профессор, Қарши давлат университети;

Тайланова Шохида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент;

Жуманиёзова Муҳайё Тожиевна – педагогика фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Ибрахимов Санжар Урунбаевич – педагогика фанлари доктори, Иқтисодиёт ва педагогика университети;

Жавлиева Шахноза Баходировна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети;

Бобомуротова Латофат Элмуродовна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбаҳор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Шамшетова Анжим Карамаддиновна – психология фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пулатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабобевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси.

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Jale Özlem, Murodaliev Rakhmonali, Askarov Ollabergan</i> ABOUT ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN TASHKENT REGION (2022)	9-17
<i>Хомиджонова Мафтунахон</i> АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СЕВЕРО-ЗАПАДНОЙ УСТРУШАНЫ, В ЧАСТНОСТИ БАСЕЙНА ЗААМИНСУ	18-26
<i>Nig'matullayev Ibrohim</i> SHIA JAMOALARINING MUQADDAS JOYLARI VA ZIYORATLARI	27-32
<i>Arslonbekov Nursulton</i> ZIYOVUDDINXON IBN ESHON BOBOXONNING ARAB MAMLAKATLARIDA BO'LGAN DASTLABKI SAFARI VA UNING NATIJALARI	33-36
<i>Nasirillayeva Nodirabegim</i> ABDULLA NOSIROVNING "TURON" KUTUBXONASIDAGI FAOILAYATI	37-42
<i>Tuyev Fazliddin</i> NAVOIY VILOYATIDA SOG'LIQNI SAQLASH BORASIDA O'ZARO TASHQI HAMKORLIK ALOQALARI	43-47
<i>Davlatova Shoirra</i> TURKISTON SOVET AVTONOMIYASINING E'LON QILINISHI VA O'LKADA BOLSHEVIKLARNING BOSHQARUV TASHKILOTLARI	48-53
<i>Muminov Azizbek</i> TURIZM SOHASIDA EKOLOGIK BILIM VA EKOLOGIK MADANIYATNI YUKSALTIRISH	54-59
<i>Abdullayev Elbek</i> AMIR TEMUR VA MUZAFFARIYLAR DAVLATI O'RTASIDA MUNOSABATLARNI YO'LGA QO'YILISHI	60-63
<i>Turg'unov Sherzod</i> NAMANGAN VILOYATI SANOAT KORXONALARIDA MEHNATKASHLAR UCHUN YARATILGAN SOG'LIKNI SAQLASH, SPORT-SOG'LOMLASHTIRISH VA MADANIY – MA'RIFIY SOHADAGI SHAROITLAR HAQIDA FIKR MULOHAZALAR	64-71

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Berdaliyeva Muxabbatxon</i> O'ZBEKISTONDA UY-JOYNI MOLIYALASHTIRISHNI TARTIBGA SOLISH: IQTISODIY VA HUQUQIY JIHATLARI	72-79
<i>Ergashev Jahongir</i> KICHIK BIZNES FAOLIYATIDA TA'MINOT ZANJIRINI BOSHQARISHNING NAZARIY JIHATLARI	80-84
<i>Imomov Xolmurod</i> TA'LIM XIZMATLARI BOZORIDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY YONDASHUVLARI	85-90

<i>Атамуродов Шерзод, Самадов Салоҳиддин</i> ИННОВАЦИОН ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ- УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ	91-99
<i>Қодиров Музаффар</i> РАҚОБАТ МУҲИТИДА ТАШКИЛОТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ СТРАТЕГИЯСИ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШНИНГ УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ	100-108
<i>Amiriddinova Muslima</i> ANALYSIS OF TOURISM SERVICE TYPE AND GENERAL CATERING TO INCREASE THE TRAFFIC AND TRAFFIC	109-114
09.00.00 – FALSAFA FANLARI	
<i>Yuldashev Tazabay</i> DARVIN VA MARKS TA'LIMOTI INSON BORLIG'INI OBYEKTIV TUSHUNTIRISHNING XULOSASI SIFATIDA	115-119
<i>Sultanov Og'abek</i> SHARQDA YOSHLAR MAS'ULIYATIGA DOIR FALSAFIY QARASHLAR RIVOJI	120-123
<i>Tursunkulova Shaxnoza</i> HADISLARDA INSONNING GO'ZAL FAZILATLARI XUSUSIDA	124-127
<i>Khushbokov Oybek</i> THE "TEACHER" PHENOMENON IN THE HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL SPACE OF CULTURE	128-134
<i>Tojaliyev Abduqosim</i> YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA ZAMONAVIY KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINING INNOVATSION ISTIQBOLLARI	135-139
<i>Sadullaeva Matluba</i> NUMBER AS THE ESSENCE OF THINGS: PYTHAGOREAN PHILOSOPHY	140-145
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
<i>Mirzakamolova Maftuna</i> ASSOCIATIV LINGVISTIKA VA UNING XUSUSIYATLARI	146-150
<i>Temirova Hayotxon</i> DIALECT CLASSIFICATION AND PHONETIC CHARACTERISTICS OF UZBEK DIALECTS IN THE SURKHANDARYA REGION	151-155
<i>Surmilova Elena</i> LINGUISTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF TONGUE TWISTERS: A LITERATURE REVIEW	156-164
<i>Mahmudova Nigoraxon</i> PRAGMALINGVISTIKADA IKKI YO'NALISH	165-169
<i>Ergasheva Gulshan</i> NEMISCHA FRAZEOLOGIZMLARNING STRUKTUR-SEMANTIK TAHLILI (INSON INTELLEKTUAL SALOHİYATINI IFODALOVCHI IBORALAR MISOLIDA)	170-174
<i>Masharipova Valentina</i> DIFFICULTIES CLASSIFYING PARALINGUISTIC MEANS IN A LITERARY TEXT	175-182

Ibragimova Gulshan

O‘ZBEK SHOIRLARI VA ADIBLARI IJODIDA CHINOR DARAXTI OBRAZI 183-188

12.00.00 – YURIDIK FANLAR*Халиқулов Комолиддин*“COMITAS GENTIUM” ДОКТРИНАСИННИНГ ХОРИЖИЙ ДАВЛАТ СУД
ҚАРОРЛАРИНИ ТАҲ ОЛИШ ВА ИЖРО ЭТИШГА ТАЪСИРИ 189-195*Yakubov Xushnudbek*

TERRORIZMNING KELIB CHIQISH SABAB VA OMILLARI 196-202

*Mutalov Oybek*O‘ZBEKISTONDA ELEKTRON SHARTNOMALARNING HUQUQIY TARTIBI:
MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR 203-208*O‘razbayev Laziz*DAVLAT BUYURTMASI ASOSIDA YARATILGAN MUALLIFLIK HUQUQI
OBYEKTLARINING HAMDA XIZMAT ASARINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI 209-214*Arslonqulova Aziza*INTELLEKTUAL MULK HUQUQINI XALQARO XUSUSIY HUQUQDA TARTIBGA
SOLISH MASALALARI 215-219**13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI***Saidova Kamola*КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ РОЛИ ШКОЛЫ И УНИВЕРСИТЕТА В ВОСПИТАНИИ
ЗАПАДНОЙ МОЛОДЕЖИ 220-225*Jumaniyozova Muhayyo*OLIIY TA'LIMDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNI O'QITISHGA
KREATIV YONDASHUVNING ZARURATI 226-232*O'smanova Diloromxon*BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINING ADABIY-NUTQIY KOMPETENSIYALARINI
SHAKLLANTIRISH VA TASHXISLASHNING ASOSIY MEZONLARINI ANIQLASH 233-240*Nasriddinov Dadaxon*OLIIY HARBIIY TA'LIMDA FIZIKA O'QITISH SAMARADORLIGINI MOBIL ILOVALAR VA
ROBOTOTEXNIKA ELEMENTLARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH YUZASIDAN
AMALGA OSHIRILGAN ISHLAR 241-250*Fayziyeva Dildora, Rajabova Gulchexra*BO'LAJAK PEDAGOGLARNING MEDIA KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH
ISTIQBOLLARI 251-259*Marhabo Sayfulloyevna*BUXORO JADIDLARINING TA'LIM-TARBIYAGA OID ASARLARIDA MILLIY
TARBIYA MUAMMO SIFATIDA 260-267*Юсупов Лутфуллоҳ*

КРЕАТИВ ТАЪЛИМНИ ЖАМИЯТ РАВНАҚИДАГИ АҲАМИЯТИ 268-272

Norboyev Farhod

INNOVATSIYALAR MANBALARI: AKTYOR-TARMOQ NAZARIYASI 273-278

10.00.00-FILOLOGIYA FANLARI – PHILOLOGICAL SCIENCES

Received: 30 September 2024

Accepted: 5 October 2024

Published: 15 October 2024

Article / Original Paper

ASSOCIATIVE LINGUISTICS AND ITS CHARACTERISTICS

Mirzakamolova Maftuna Rahimjon kizi

Doctoral student of Namangan State University

Email: maftunamirzakamolovna@gmail.com

Abstract. The article examines the associations of the lexeme "Good" with respect to human qualities and the specificity of these associations in diachronic analysis, as well as the role of the cognitive-pragmatic approach in the education of the mother tongue and its contribution to expanding the scope of the student's thinking.

Key words: association, cognitive-pragmatic approach, linguistic consciousness, linguistic image, stimulation, "good", thinking, literary layer, position, parallelism, diachronic analysis, social layer, associative experience, nucleus, reaction.

ASSOSIATIV LINGVISTIKA VA UNING XUSUSIYATLARI

Mirzakamolova Maftuna Rahimjon qizi

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada "Yaxshi" leksemasining insoniy fazilatlar bo'yicha assotsiativlari va ushbu assosiativlarning diaxronik tahlildagi o'ziga xosligi, shuningdek, til ta'limida kognitiv-pragmatik yondashuvning o'rni va o'quvchining tafakkur ko'lamini kengaytirishdagi hissasi tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: assotsiativ, kognitiv-pragmatik yondashuv, lingvistik ong, lingvistik obraz, rag'batlantirish, "yaxshi", fikrlash, adabiy qatlam, pozitsiya, parallellik, diaxronik tahlil, ijtimoiy qatlam, assosiativ tajriba, yadro, reaksiya.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I10Y2024N23>

Kirish. Til insonlar o'rtasidagi muloqot vositasi sifatida qaralsada, har bir millat, har bir elatning o'z tili uning faxridir. Biz bejizga tilimizni muqaddas sanab ona tili deb atamaymiz, ya'ni onaga qiyoslanadi tilimiz. Ona tili – millatning borlig'i, uning or-nomusi, ma'naviy qiyofasi, orzu-umidlarning namunasidir. Ona tili millatning birligi va birdamligining timsolidir. U millatni yagona xalq sifatida o'z atrofida birlashtiradi va dunyoda borliqni ta'min etadi. Har bir millatning o'z Vatani, oilasi bo'lgani kabi uning jonajon va betakror ona tili ham bo'ladi. Inson uchun uning vatani, ota-onasi, oilasi qanchalik qadrli bo'lsa, uning ona tili ham shu qadar aziz va muqaddas bo'ladi. Hattoki, go'dak ham o'z vatanini, ota-onasini, dunyoni o'z ona tili orqali anglaydi va atay boshlaydi. Farzand tarbiyasida onaning o'rni beqiyos bo'lganidek, insonning hayotda o'z o'rnini topishida, kamolotga erishuvda tilning o'rni ulkan ahamiyatga ega. Ma'lumki, tildagi ma'noli birliklar semantikasi, tabiiy ravishda, yondosh ma'nolar (yaqin, zid, o'xshash) orqali ochib beriladi. Masalan, yaxshi leksemasining ma'nosiga yomon leksemasi asosida aniqlik kiritiladi. Bu jarayonda til birligining assosiativ ma'nosi muhim o'rin tutadi. Leksemaning assosiativ ma'nosi leksik ma'no kabi so'z orqali reallashadi, biroq leksik ma'no

leksemada o‘z ifodasini topsa, assotsiativ ma’no til egalari ongida muayyan leksik birlik bilan bog‘liq tarzda shakllanadi[1.139-b].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Shu o‘rinda savol tug‘ilishi tabiiy: xo‘sh, bizda “yaxshi” leksemasi insonga xos sifatlardan qaysilariga etalon bo‘la olgan, insonlar tafakkurida qaysi jihatlar “yaxshi” degan e’tirofga ega? Buni ijtimoiy tajriba va adabiy qatlam misolida aniqlashga harakat qilamiz. Avvalo, shu asosda o‘tkazilgan kichik tajribamizdan olingan assotsiatlar bilan tanishamiz: sabr(7), odob(6), shirinso‘z(6), bilimli(6), mehribon(6), sog‘lomlik(6), xotirjamlik(6), hammaga yordam beradigan(5), o‘zgaralar dardini o‘zinikidek his qiladigan(5), aqlli(5), farosatli(5), kamtar(5), samimiy(5), xushmuomala(5), kirishimli(4), jiddiy(4), kamgap(4), bir so‘zli(4), yaxshi odam ham, yomon odam yo‘q(4), sadoqatli(3), quvnoq(3), ishonchli(3), irodali(2), go‘zal(2), kechikmaydigan(2), birovga yomonlik qilmaydigan, hasad emas, havas qiladigan, mustaqil, g‘iybat qilmaydigan, kitobxon, savodli, dunyoqarashi keng, o‘qituvchim, ota-onam, bolajon(sifat.), mehmondo‘st, xokisor, tolerant, alturist, ziyoli, mehnatkash, beminnat, bag‘rikeng, patsifist...

Ko‘rinib turibdiki, insonga xos yaxshi sifatlari ko‘p bo‘lsa-da, bir-biriga juda yaqin. Tajribadan olingan ko‘p adadi so‘zlar “yaxshi” stimuli yadrosining atrofida joylashadigan umumiy assotsiatsiyalar hisoblansa, takror qo‘llanilmaganlari esa (g‘iybat qilmaydigan, kechikmaydigan, tolerant, alturist va ho.k.) assotsiativ maydonning chegara qismidan o‘rin oluvchi individual assotsiatsiyalardir.

Muhokama va natijalar. Yuqoridagi barcha birliklarni insonga xos bo‘lgan zarur sifatlari talqinida hayotiy zaruriyat belgisi asosidagi assotsiatsiyalar deyish mumkin. Tajriba 37 ta so‘z shaklidagi, 6 ta so‘z birikmasi, 4 ta gap shaklidagi assotsiatsiyalardan iborat bo‘ldi[2.19-b].

Kishilik jamiyati ongidagi assotsiatsiyalar bo‘yicha tasavvurga ega bo‘ldik. Endi esa shu tadqiq predmeti asosida adabiy qatlam tafakkuriga ham murojaat qilamiz: Muhammad Yusuf she‘rida avval stimul so‘zning zid shaklini, so‘ngra “yaxshi” sifatiga sazovor shaxs/predmet/holatni ifodalab kelganiga guvoh bo‘ldik:

Ey do‘stlarim, bu dunyoda
Ortda qolgan iz yaxshi,
Bulbuli yo‘q bahordan
Qumri to‘la kuz yaxshi.
Minnat to‘la halvodan
Ayvondagi muz yaxshi,
O‘pich ko‘rgan paridan
Sepkil toshgan yuz yaxshi,
Ichmasang ham qimiz zo‘r,
Quchmasang ham qiz yaxshi.
Ey do‘stlarim, dunyoda
Ortda qolgon yod yaxshi,
To‘qligingda yo‘qlagan
Qarindoshdan yot yaxshi,
O‘nta nomard do‘stingdan
Bitta cho‘loq ot yaxshi.
Olisdagi oltindan
Quchoqdagi gard yaxshi,
Vafosi yo‘q xotindan
Davosi yo‘q dard yaxshi,
G‘alamis bergan g‘aznadan
Burda arpa non yaxshi,
Qirqta chala mulladan
Bitta musulmon yaxshi[4.28-b].

Matnda antonim soʻzlar oʻzaro parallel holatda qoʻllanilib: bulbuli yoʻq bahordan – qumri toʻla kuz; minnat toʻla havodan – ayvondagi muz; oʻpich koʻrgan paridan – sepkil toshgan yuz; toʻqligingda yoʻqlagan qarindoshdan – yot(begona); oʻnta nomard doʻstingdan – bitta choʻloq ot; olisdagi oltindan – quchoqdagi gard; vafosi yoʻq xotindan – davosi yoʻq dard; gʻalamis bergan gʻaznadan – burda arpa non; qirqta chala mullodan – bitta musulmon yaxshi/afzal ekanligi ifodalanadi, yaʼni muallif oʻz tafakkurida “yaxshi” belgisiga xos hamma narsani yigʻma shaklda, qiyosiy tarzda ochiq lab beradi.

Inson tafakkurida “yaxshi” stimuli yadrosining atrofida bunday koʻp assotsiatsiyalar hosil boʻlishida taʼlimning oʻrni beqiyosdir. Zero taʼlimning maqsadi aynan “Taʼlim oluvchida ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq vaziyati, soʻzlovchi maqsadi va tinglovchi saviyasiga mos ravishda ogʻzaki va yozma shakllarda toʻgʻri, ravon va loʻnda ifodalash, oʻzgalar fikrini toʻgʻri anglash koʻnikmalarini shakllantirish”dir[3.43-b]. Bunda eng katta yordamchi, albatta, maktabda oʻtiladigan ona tili darslaridir. Ona tili taʼlimi mazmunini kognitiv-pragmatik usulda yangilash ijodiy tafakkur sohibini tarbiyalashda muhim qadam boʻlib hisoblanadi. Shu oʻrinda kognitiv-pragmatik usul haqida qisqacha toʻxtalib oʻtsak.

Kognitiv-pragmatik (induktiv) usul deganda kuzatish-u tahlildan qonuniyatga, xususiylikdan umumiylikka qarab intilish – bilim hosil qilish usuli tushuniladi. Bu yoʻnalish taʼlim oluvchiga oʻrganish jarayonining boshqaruvchisi, tashkilotchisi sifatida yondashadi. Shuning uchun taʼlim jarayonida izlanishlarni, asosan, taʼlim oluvchi bajaradi. Darsliklar mazmunini kognitiv-pragmatik usulda yangilash esa ona tili darsliklarida mashqlarni bajarish orqali oʻquvchilarning oʻzi qoidani keltirib chiqarishlari nazarda tutadi.

Kompyuter texnologiyalari imkoniyatlarining kengayib borishi til bilan bogʻliq ishlarining rivojlanishida ham muhim omil boʻlib xizmat qilmoqda. Leksikografiya sohasiga kompyuter texnologiyalarining tatbiq etilishi lugʻat tuzish ishlarini ancha yengillashtiradi. Lugʻat tuzish jarayonining naqadar murakkabligini bir tilshunos olim hazilomuz tarzda quyidagicha izohlagan: “Agar biror kishi ogʻir jinoyat sodir qilsa, uni katorgaga surgun qilish shart emas. U lugʻat tuzsin, shunda u katorganing barcha azoblarini, qiyinchiliklarini tortgan boʻladi”[5.76-77-b].

Bu borada kompyuter leksikografiyasi (KL) kompyuter lingvistikasining asosiy yoʻnalishi sifatida muhim oʻringa ega. Unda kompyuter lugʻatlarini yaratish, dasturiy taʼminot uchun lingvistik resurs yaratish vazifalari oʻrganiladi. L.I.Kolodnyajnaya lugʻatshunoslikni 2 ga ajratadi: anʼanaviy hamda raqamli. Tarjima borasida ham ikki yondashuv borligi qayd etiladi: 1) leksikosentrik (kontekstdan kelib chiqib tarjima qilish); 2) slovasentrik (mashina yordamida analiz qilish)¹. Kompyuter leksikografiyasi bugungi kunda turli qoʻshimcha imkoniyatlar asosida rivojlanib bormoqda. Xususan, dastlab kompyuter lugʻatlari bir tilli, ikki tilli boʻlgan, hozirda koʻp tilli elektron lugʻatlar vujudga kelmoqda. Qolaversa, keyingi vaqtlarda maʼlum bir sohalarga ixtisoslashgan elektron lugʻatlar ham yaratilmoqda. Yaʼni, dastlab, kompyuter lugʻatlari faqat umumiy leksikon bilangina cheklangan edi, hozirda fanga oid boʻlgan, qurilish, aviatsiya, harbiy, diniy, yuridik sohalarga oid soʻzlar bazasi ham eʼtiborga olinmoqda. Hatto soʻzlarning matnda qoʻllanish imkoniyatlari, birikma holdagi koʻrinishlari ham nazarda tutilgan holda lugʻatlar yaratilmoqda. Bu koʻrsatkichlar kompyuter leksikografiyasi sohasining taraqqiy etayotganidan darak beradi. Dunyo tilshunosligi tajribasidan kelib chiqqan holda bugungi kunda oʻzbek tilining analogik, assotsiativ, mavzuiy, kombinator, korpus kompyuter lugʻatlarini yaratish tilimizda ishlatilayotgan barcha leksemalarning paradigmatic, sintagmatik qatorlarini aniqlash, maʼnoviy tarmoqlanishlarini belgilash, ularni kompyuter xotirasiga kiritish orqali oʻzbek tili milliy korpusi va lugʻat jamgʻarmasining ulkan zaxirasini texnik jihatdan qayd etish, ularning boshqa tillarga tarjima qilish dasturlarini yaratish kabi masalalar olimlarimiz oldida turgan bosh masalalardan biridir. Shu sababli, xalqimizning iqtisodiy va maʼnaviy hayotida sodir boʻlayotgan yangilanishlar, oʻzgarishlar, fan-texnikaning rivoji bizdan lugʻatlarning zamonaviy turlarini yaratishni talab qilmoqda. Shunday lugʻatlardan biri verbal

assotsiativ tajriba materiallariga asoslangan tezauruslar bo'lib, bunday tezauruslar yaratish tilshunos-olimlarimiz oldida turgan asosiy vazifalardan biridir.

Nutqni idrok qilish til elementlarini eshitish yoki ko'rish resepsiyasi (qabul qilish), ularning o'zaro aloqasini aniqlash va ularning mazmuni haqidagi tasavvurlarning shakllanishini o'z ichiga oladi. Shunday qilib, nutqni idrok qilish ikki bosqichda – nutqiy ifodani idrok qilish va tushunish orqali amalga oshadi. Psixologiyada tushunish bevosita idrok qilinadigan nutq (tovushlar) oqimi ortida turgan umumiy mazmuni ochish sifatida talqin qilinadi. Bu idrok qilinadigan nutq orqasida turgan ma'noning haqiqiy mazmunga aylanish jarayonidir. Masalan, "Oila" ifodasining ma'nosi qanday "nutqsiz kontekstda" va kim tomonidan aytilganiga ko'ra turlicha bo'lishi mumkin. Olib borgan verbal assotsiativ tadqiqotlarimiz natijasida quyidagilarni havola etamiz. Agar bu ayollar tomonidan aytilayotgan bo'lsa bosh ma'nosida qo'llaniladi va muqaddas go'sha nazarda tutiladi. Agar mazkur ifoda "mening oilam" birikmasi tarzida bo'lsa, 12 yoshli bola tilida - "Ota-onasi" nazarda tutiladi, 20- 25 yoshlar oralig'idagi yigit tilidan aytilsa "turmush o'rtog'i" tushuniladi, 35-40 yoshlar oralig'idagi inson tomonidan aytilganda mas'uliyat, ro'zg'or, turmush, tartib-intizom kabi assotsiatsiyalar vujudga keladi.

Xulosa. Tilimizdagi har bir so'zning mazmunini to'liq anglab, ulardan kerakli o'rinlarda to'g'ri foydalana olish ko'nikmasini rivojlantirish uchun o'quvchida ijodiylik, mustaqil fikrlash sifatlarini shakllantirish lozim. Bunda ona tili darsliklarida beriladigan mashqlar muhim o'rin egallaydi. Yuqorida keltirilgan "yaxshi" so'zining qanday o'rinlarda qo'llanishi, qanday ma'nolarni anglatishi haqida 3-sinf o'quvchilarida tushuncha hosil qilish lozim deb hisoblasak, qanday mashqlar tizimidan foydalanish samarador bo'lib hisoblanardi? Agar biz o'quvchilardan "yaxshi" so'zi insonga xos qanday belgilarni ifodalashi haqida so'rasak, o'quvchilardan (3-sinf o'quvchilaridan) odobli, aqlli, dono, mehnatkash kabi javoblarni olgan bo'lar edik. O'quvchi tafakkurida "yaxshi" stimuli yadrosining atrofida joylashadigan assotsiatsiyalar sonini oshirish uchun quyidagi mashqlar ketma-ketligidan foydalanish o'rinli deb hisoblaymiz.

1. Matnni o'qing. Yaxshi so'zini qanday sifatlar bilan almashtirish mumkinligini ayting. Qishlog'imiz chekkasida Jannat buvi yashaydilar. Bolalar u kishining hovlilari oldida o'ynab, qanchalik shovqin solishmasin hech ham urishmaydilar. Shuning uchun ham biz u kishini Yaxshi buvi deb chaqiramiz. Yana Farida xola ham juda yaxshi ayol. U doim bizga bog'idagi mevalardan uzib beradi. Farida xolaning o'g'illari Azizni esa boshqalarga yordam bergani uchun qo'shnilar "yaxshi bola" deyishadi. Shuningdek, bizning ustozimiz Shaxnoza opa ham yaxshi inson. Yaxshi hikoya yozganim uchun meni butun sinf oldida maqtadilar.

Bu mashq orqali o'quvchi ongida "yaxshi" stimuli yadrosi atrofida saxiy, shirinso'z, mehnatkash, mehribon, mazmunli kabi assotsiatsiyalari hosil bo'ladi. Shundan so'ng qisman ijodiy mashqlardan foydalanish mumkin bo'ladi.

2. "Yaxshi" sifatiga mos otlar topib yozing.

Yaxshi inson, yaxshi it, yaxshi kitob kabi birikmalar tuzadilar va ularni izohlab beradilar

3. Quyida berilgan birikmalarda "yaxshi" so'zi qanday ma'nolarda qo'llanilayotganini tushuntiring. Birikmalar qatorini davom ettiring va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Yaxshi shifokor, yaxshi ertak, yaxshi uy, yaxshi qo'shni,..

Bunday turdagi qisman ijodiy mashqlar o'quvchi tafakkurini rivojlantirib, o'rganilgan bilimlarni yangi sharoitda qo'llash ko'nikmasini shakllantiradi.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Лутфуллаева Д.Э. Ассоциатив тилшунослик назарияси. – Тошкент: Мерос., 2017. - 139 б.
2. Fridrix Nitsshe. "On the Geneology of Morals A Polemical tract". Richer Resources Publications. Woodrow Street Arlington, Virginia. 1926. 14-19-p.

3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли.– Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2000-2006. В-428
4. Муҳаммад Юсуф. Сайланма. – Тошкент: “Шарқ”, 2016.В-28
5. Abduraxmonova N. Kompyuter lingvistikasi (darslik). – Toshkent: Nodirabegim, 2021. – В. 76-77

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 10 (4) – 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).